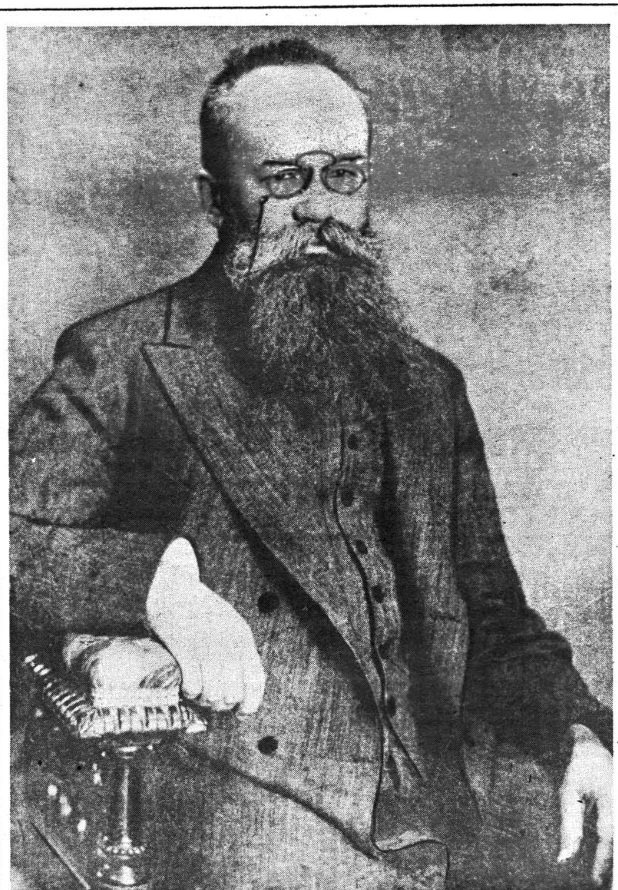
Влада — Радам!

ГОЛОС УКРАЇНИ

Газета Верховної Ради України ◆ № 226 ◆ П'ятниця, 22 листопада 1991 року ◆ Ціна 15 коп. (Передплатникам — 5 коп.).

1866

1991

«Я БУВ І ЗОСТАЮСЯ Й ДАЛІ ФЕДЕРАЛІСТОМ. ТІЛЬКИ — МАЮЧИ НА МЕТІ ЗАВСІДИ, ЯК КІНЦЕВУ МЕТУ, ФЕДЕРАЦІЮ СВІТОВУ...»

М. Грушевський

СПЕЦІАЛЬНИЙ ВИПУСК ГАЗЕТИ ПРИСВЯЧЕНО 125-РІЧЧЮ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ МИХАЙЛА СЕРГІЙОВИЧА ГРУШЕВСЬКОГО

3

МИ ПОВИННІ ЧАСТІШЕ ЗАГЛЯДАТИ В ПРАЦІ ГРУШЕВСЬКОГО, ВСЛУХАТИСЯ В ЙОГО ПРОРОЧІ СЛОВА, ПАМ'ЯТАТИ, ЩО ДЕРЖАВОТВОРЧІ ПРОЦЕСИ НЕ МОЖУТЬ ВІДБУТИСЯ ЗА ОДИН ДЕНЬ ЧИ МІСЯЦЬ. НАС ЧЕКАЄ ДОВГА І ВАЖКА ПРАЦЯ.

4 **5**

ПРОПОНУЄМО ЧИТАЧАМ МАЛОВІДОМІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ ПРО ОСТАННІЙ ТИЖДЕНЬ РОБОТИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ, ЯКА В ТІ НАПРУЖЕНІ ДНІ ПРОГОЛОСИЛА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО ПЕРШИМ ПРЕЗИДЕНТОМ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ.

8

У заяві начальникові секретно-політичного відділу ОГПУ Агранову Грушевський писав: «Протягом 8—9 діб мене без перерви допитували, я не мав змоги перепочити. Кілька разів до мене застосовували інсценування розстрілу».

ГОЛОС УКРАЇНИ

Засновник — Верховна Рада України

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ:
252047
Київ, вул. Нестерова, 4

ТЕЛЕФОНИ РЕДАКЦІЇ ГАЗЕТИ:

Приймальня — 446-92-11

Відповідальний секретар — 446-72-63

Завідуючий корєктурою 441-84-42, 224-72-54 (телефакс).

ВІДДІЛИ:
парламентський — 441-84-52, 441-85-64,
листів — 441-29-61,
економіки — 441-88-07,
аграрний — 441-86-18,
міжнародний — 446-91-20,
партій і рухів — 441-82-05,
охорони здоров'я — 441-88-06,
соціальних питань — 441-88-05,
екології — 441-88-59,
культури — 441-86-44,
спорту — 441-88-08,
інформаційний — 446-61-13, 441-86-20,
історії України — 441-88-62,
військових питань — 441-88-52,
реклами — 441-89-44,
бухгалтерія — 441-84-00.

Рукописи не рецензуються і не повертаються.

Індекс 60955

Тираж 158.700

Передплатна ціна на рік 19 крб. 80 коп.

Газета виходить 5 разів на тиждень.
Сьогодні на 8 сторінках.

Або згинуть, або жити

(З «Автобіографії» Михайла Грушевського)

> **З ДАВНИНИ**
>
> **Заспівали козаченьки,**
> **байраком ідучи —**
> **Зикнув-каркнув крук понурий**
> **з-за Кривої кручі...**
>
> **Мовчи — тихо, чорна маро,**
> **може й**
> **добре знаєш,**
> **Та мене вже завернути**
> **назад не вгадаєш!**
>
> **Завертала мене мати,**
> **завертала мила —**
> **Не заверне, не настрашить**
> **і ворожа сила!**
>
> **Нема долі у неволі:**
> **і миле — не миле!**
> **Або згинуть, або жити,**
> **а скніти — не сила...**
>
> **М. ГРУШЕВСЬКИЙ.**
> 1889.

Я походжу з давньої (звісної з XVIII в.), але бідної духовної родини Грушів, пізніше Грушевських, що загніздилася в Чигиринськім повіті. Батьку мойому, Сергію, одначе удалося, завдяки енергії й здібностям, осягнути вищу освіту й він, не прийнявши священня, віддався діяльності педагогічній, а бувши автором одного популярного в Росії підручника славянської мови, не тільки міг забезпечити нам дітям можність, без жури за хліб, віддаватися науковій роботі замолоду, а й лишив по собі досить значний маєток — зрештою в значній части призначений ним знов таки на цілі гуманітарні (стипендії й школу). Мати — Глафіра Опокова (recte Опоцкевич), походила з широко розгалуженої в полудневозахідній Київщині священичої родини. Я був їх старший син, роджений в вересні 1866 р. в Холмі, де батько був тоді (дуже коротко) учителем «греко-уніатської» гімназії; виростав на Кавказі, куди батько перейшов в 1869 р.,— в Ставрополі (1870—8) і потім Владикавказі, зрідка лише звідуючи Україну. Одначе під впливом оповідань батька, що заховав тепле привязаннє до всього українського — мови, пісні, традиції, в мені рано збудилося й усвідомилося національне українське почутє, піддержуване лектурою, тими рідкими поїздками на Україну, що малювалася в ореолі далекої «вітчизни», і контрастом чужоплеменної й чужомовної «чужини». Рано запалившися до читання, позбавлений дитячого товариства, відірваний від грунту, я виростав серед мрій і фантазій, замкненим в собі відлюдком.

Моєю мрією в тих часах стає зробитися з часом українським літератором, видавцем і — ученим. Українознавство являється для мене будучою спеціальністю, лише вагався — з котрого боку підійти до нього: чи від славістики чи від історії. Монографії Костомарова, «Записки о Южной Руси» Куліша, збірники Максимовича і Метлинського, «Історія Січі» Скальковского, «Історія словянських літератур» Ципіна, перші річники «Києвської Старини», перечитані мною в рр. 1881—5, послужили провідними нитками моїх інтересів і планів.

Перші роки університету я віддав праці в семінаріях (практич. заняттям) і вкладам; з тих семінарійних праць була видрукована потім одна (писана 1887 р., а кілька разів потім перероблена) — «Южнорусские господарскіе замки в половине XVI века», моя перша історична «праця». На третім курсі я взявся до більшої праці на предложену факультетом (проф. Антоновичом) тему: «История Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV века». Праця дістала золоту медаль і я був зіставлений при університеті професорським стипендистом по катедрі руської історії. Се була вже робота досить дозріла і на її підставі пізнійше я був предложений кандидатом на катедру історії ві Львові.

За приїздом моїм до Галичини слідом умер проф. Огоновський, і на мене спало так ск. наукове представительство галицької України. Окрім університетських курсів, які мусіли забирати на перших роках дуже багато часу, я повів публічні виклади, взявся за організацію наукової роботи в недавно зреформованім, але зовсім ще не виведенім на наукову дорогу Науковім товаристві імені Шевченка. З початком 1897 р. я став головою Товариства імені Шевченка (проводив ним фактично від часів свого приїзду), зістаючися головою його історичної секції й археографічної комісі та редактором Записок, куди вкладав багато праці і редакторської й авторської.

При кінці 1898 р., з нагоди святкування століття української літератури, я виступив з проектом заложення осібного видавничого товариства, головно для публікацій белетристичних і популярно-наукових, що не входили в круг діяльності Наук. Тов. ім. Шевченка. Товариство мало бути зав'язане в формі акційної спілки, щоб оперти видання українських книжок не на жертвах і субвенціях, як звичайно видавало їх дотепер, а на доходах з розпродажі.

> ***«Я САМ ПРИЙШОВ ДО ПОЛІТИКИ ЧЕРЕЗ ІСТОРІЮ, І СЕЙ ШЛЯХ ВВАЖАЮ НОРМАЛЬНИМ...»***

Написання суцільної історії України рано — ще в київських часах, стало моєю задушевною гадкою, до певної міри питанням честі своєї і свого покоління, супроти того, що й найвидніші репрезентанти української історіографії старшої генерації тоді ще уважали се річчю, для якої час іще не настав — бракує матеріалу, зістаються величезні прогалини і т. д. В своїх гадках мав я тоді написання історії короткої й загально-приступної, в трьох невеликих томиках, які б обіймали старий, литовсько-польський і новий період. Зайнявши катедру, я сім семестрів з ряду (1894—7) читав загальний курс історії України.

Близше входячи в сей план, прийшов я скоро до переконання, що розпочати треба не такою популярною й короткою, а ширшою й строго-науковою історією України, яку б потім можна переробити в коротшу й популярнішу. З початком 1897 р. я приступив до занять для сього курса, війшовши в менше звістні мені перед тим сфери передісторичної колонізації України, індоєвропейської гльотики й старинностей та словянської праісторії. Протягом 1897 і 1898 р. був написаний I том і при кінці 1898 р. був видрукований. Протягом 1899 р. був написаний і виданий т. II, протягом 1900 — том III, що закінчував собою давній період української історії.

Супроти сеї роботи, яку я уважав задачею свого життя, відсував я все, що можна було відсунути; але не можна було відсунути роботи в Наук. Тов. ім. Шевченка, Записках і ЛНВіснику, а хвиля приносила часом і інші роботи.

Певною компензатою служила мені лише моральна опора, яку давала сім'я (оженився в 1896 р. з Марією Вояковською, львівською учителькою, яка була вірним і тямущим товаришом мені в моїй діяльності, а 1900 р. родилася нам донька Катерина; але скоро по її уродженню умер батько мій, в котрім я все мав сильну моральну опору — в січні 1901 р.), і кружок інтелігентних і характерних людей, співробітників в науковій, культурній і громадській роботі, що окружив мене й піддавав духа в боротьбі за культурне подвигнення української народності.

Протягом 1901 р. був написаний IV том Історії і розпочатий V (1902); я хотів видати четвертий том разом з п'ятим, по укінченню його. Але 1903 р. приніс різні інші справи й плани. З початком того року я дістав від вищої російської школи в Парижі запросини прочитати в ній курс з української історії. Я прийняв радо сю пропозицію: в мені в тих роках виросло переконаннє про крайню потребу популяризувати й маніфестувати українську наукову роботу й її результати супроти умисного ігнорування, яким очевидно надіялися її на смерть замовчати неприхильники українства, та дорогою видань на інших мовах постаратися проломити заборону наукових українських публікацій в Росії. Сі надії на популяризацію українства відчитами мало справдилися: молодіж російська інтересувалася питаннями економічними, політичними, а українська історія й українство для неї були річами мало цікавими; але нав'язані були деякі зносини в Парижі й Лондоні, уложені умови про французьке виданнє малої історії й німецьке великої (щоправда — на мій кошт). Вернувшися з подорожі в травні 1903 р., я засів з завзяттям за оброблєння російського курсу української історії, якому дав назву «Очерка истории украинского народа»; протягом літа він був написаний майже весь.

Четвертий том вийшов літом 1903 р.; літо того року зайняли публічні курси, уряджені у Львові, головно в інтересах української молодіжи, що мала прибути — й дійсно прибула з Росії. Кінець 1904 р. приніс мені радісну вістку — допущення до Росії Історії, наслідком горячого і різкого листу, написаного мною до тодішньо го міністра Святополк-Мирского.

Тим часом хвилі визвольного руху в Росії підіймалися все вище й вище. З кінцем 1904 р. розпочав я був в Л. Н. Вістнику кампанію з проводирями української національно-демократичної партії в Галичині, яку підозрівано тоді в планах нового компромісу з польськими панами ситуації: я виступив проти занедбування реальних потреб української людності, засліплювання суспільними ефектовними феєрверками, що закривали очі на ті потреби. Українське питання не мало симпатії російських ліберальних кругах, писати в чужих газетах було трудно — прийшлося стрінутися з браком співчуття у редакцій і залишити їх; вирисовувалася крайня потреба в російськім органі для українського питання — сю потребу я дуже пропагував в листах до земляків, а під осінь 1905 р. вибрався на Україну, щоб позондувати український рух і поагітувати за заложенням органу. Побувавши в Києві, Одесі й Харкові, я набрав надії на можливість зреалізовання сього плану і збирався виїхати в сій справі до Петербурга. Але страйки, маніфест 17 жовтня, чорносотенні погроми, в кінці (псевдо) ліберальний курс і нові постанови про пресу змінили зовсім ситуацію: на першу чергу виступило заснування українських газет, що закладаються з початком 1906 р. по різних містах, а брак усякого порядку, урядовий терор і т. ін. та повна непевність завтрашнього дня не давали можності ніякої тривкої організації.

Тому з осенею 1905 р. вернувся я до роботи коло Історії, докінчив давно розпочату II частину V тому (випущену на початках 1906 року) і прийнявся за том VI, вилучивши туди огляд економічного й культурного життя, яке первісно надіявся змістити в томі п'ятім.

* * *

Давнійше я робив плани, коли мені мине сорок літ (мовляв оброблюся вже тоді, буду мати Історію (в шести томах) на укінченню і т. д.), написати свої мемуари. Сеї осені мені мине сорок літ, але час, коли я «оброблюся» і зможу взятися до писання тих мемуарів, відсувається все дальше, а життя й робота забирає все більше. Тому, з нагоди бажання одного з молодших українських письменників мати біографічні дати про мене, засівши за списання тих дат, я задумав написати їх трохи ширше, а на бажання моєї фамілії, друкую сю записку в малім числі примірників — для рідних і близьких.

М. ГРУШЕВСЬКИЙ.
8—17 н. с. травня 1906.

Михайло Грушевський приходить до нас із забуття. Був час, коли за його багатотомник «Історія України-Руси» оддавали автомобіль, були часи, коли тільки за те, що читали або ж просто тримали в руках його книги, студентів без зайвих розмов виганяли з університетів та інститутів. Ідеологи партії розуміли: людина, яка торкнулася животворного джерела істини, вже не може бути сліпим рабом системи. Колись замолоду, працюючи в Ленінградській бібліотеці імені Салтикова-Щедріна, вперше прочитав Михайла Грушевського Микола ЖУЛИНСЬКИЙ — нині відомий критик, літературознавець, доктор філологічних наук. «І це було прозрінням,— згадує Микола Григорович. — Тоді я вперше збагнув, яка велика і трагічна історія нашого народу, яке глибоке в нас коріння...».

ФУНДАТОР УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

— Осмислювати постать Михайла Грушевського, очевидно, ще будуть науковці і політики, письменники і громадські діячі. Цікаво, яке ваше пояснення, Миколо Григоровичу, феномена першого президента України?

— Грушевський з'явився на грунті української ситуації. Зважмо на те, що народився він у Холмі (нині територія Польщі), де батько викладав у греко-уніатській гімназії. Виховання, освіту одержав на Сході, закінчив класичну гімназію в Тифлісі. Батько прищепив йому любов до рідного краю, етнографії, історії. І все ж національна свідомість Михайла Сергійовича зростала в міру змужніння його як особистості. Змінювалися погляди, еволюціонізувалася світоглядна система.

Ви правильно кажете про феноменальність постаті Грушевського. Треба справді зважати, що таких людей було небагато, більшість української інтелігенції була або зрусифікована, або полонізована. Звернімо увагу: у знаменитій колегії Галагана навчалися майже всі українці, але більшість з них починала писати російською мовою. Взяти хоча б Михайла Драй-Хмару або Павла Филиповича. Домінанта русифікації була настільки сильною, що переважна більшість людей навіть не ставила її під сумнів, сприймаючи як необхідність. Забігаючи далеко наперед, скажу, що поразка українських соціалістів полягає в нерозумінні майбутнього України як незалежної держави.

Комплекс рабства...

І ще два слова: чому наш народ було позбавлено праць Костомарова, Куліша, а вже потім й Грушевського та інших провідників національної ідеї? Тому, що це були ті одиниці, ті яскраві свічки в темному царстві російської державницької стихії, котрі все ж знаходили можливість говорити про історію України, роздумувати над її подальшим шляхом. Ця праця дуже швидко принесе свої результати. Адже історична роль Грушевського в тому, що він переорієнтував історичну науку на український менталітет, навіть більше: переорієнтував наше мислення, побудоване на імперській доктрині «российского государства». Панівним тоді було твердження, що російська держава, російська монархія веде свій родовід від Київської Русі.

— Ні! — рішуче сказав Грушевський, — українську державу Київську Русь закладали українсько-руські племена. І ми, український народ, маємо право на цю спадщину, і вона була передана не московському князівству, а Галицько-Волинському. Це був один з визначальних моментів у історичній концепції Михайла Сергійовича. Через те й було до кореня винищено історичну школу Грушевського, бо й нова влада більшовиків в історичній науці працювала на ту ж промосковську ідею. Ця концепція Грушевського виявилася вкрай небезпечною для державницьких устремлінь, ба, навіть для самого існування нової імперії.

— Грушевський — фундатор ідеї Української держави. Спершу він проводив цю ідею через свої наукові пошуки, потім втілював її на практиці як Голова Центральної Ради, перший Президент України...

— Усе так і не зовсім так. Грушевський, окрім усього іншого, був видатним організатором науки. Він розумів, що без серйозного інтелектуального розвою нації, без грунтовних підвалин у галузі науки важко претендувати народові на його визнання іншими народами. Грушевський відіграв колосальну роль у розбудові української національної науки. Після закінчення університету св. Володимира перед молодим ученим відкривалися прекрасні перспективи, проте за рекомендацією Володимира Антоновича він їде викладати до Львівського університету, де очолює історичну кафедру. Чому? Тому що на Заході були можливості сказати правду про історію України. Антонович відчув, що цей молодий, фанатично працьовитий професор може це зробити. Грушевський очолює кафедру історії. Перше, що робить, береться за розбудову Наукового товариства імені Т. Шевченка, яке вже тоді існувало. З Наукового товариства робить неофіційну, але фактичну Українську академію наук. Його вірний сподвижник — Іван Франко. Разом вони засновують українорусьську видавничу спілку. Починаються серійні видання НТШ. Наука тільки тоді сприймається світом, коли вона має свою систему. Тож Грушевський береться за виховання кадрів...

— Це в основному історики?

— Ні. Записки НТШ мали свої серії, присвячені теологічним наукам, історичним, демографічним, соціологічним. Широкий спектр найрізноманітніших досліджень. Безперечно, можливості для розвитку точних наук, які повинні проводитись у добре обладнаних лабораторіях, були менші. Але все ж не забуваймо, що дипломи НТШ визнавались у всьому світі. Почесними членами його були видатні вчені, такі, як Альберт Енштейн.

По суті, саме Грушевський виводить українську науку, в тому числі й українознавство, на міжнародний рівень наукового життя, закладає основи розвитку національної науки та культури.

Грушевський ставив перед собою і соратниками завдання: змінити уявлення про Україну, її історію, її культуру. Зробити це можна було тільки на основі розвитку гуманітарних наук, тому він і починає в той період писати «Історію України-Руси». Щойно виходить перший том, а Грушевський вже думає, як його видати в Росії, адже «Записки НТШ» було заборонено розповсюджувати у Східній Україні. Молодий учений їде в Париж, там викладає історію і намагається видати свою працю німецькою чи французькою мовами. Але це йому не вдається. Тоді він пише нову працю «Звичайна схема руської історії, справа раціонального укладу історії східного слов'янства». Стаття друкується у Петербурзі, в одному з наукових збірників українською мовою. Неймовірними зусиллями Грушевський свого добивається. Він таки вносить смуту в домінуючу концепцію щодо походження східно-слов'янських народів, на фактах доводить, що український народ має свою тисячолітню історію. Так Грушевський починає утверджувати в свідомості людей інше розуміння нації.

І все ж Грушевський був не просто істориком у звичайному розумінні цього слова. Він аналізує у своїх подальших працях культурні, соціальні, релігійні та економічні фактори, які формували український етнос як націю, доводить, що в Україні, навіть коли вона входила в системи інших держав, не припинялися державотворчі процеси.

— Грушевський багато розмірковував у своїх історичних працях над долею України. Яким же чином він прийшов до конкретної політичної роботи?

— Мій американський колега Любомир Винар одним з перших наголосив на державницькому напрямі української історіографії, яку заклав Михайло Грушевський. Ніхто до Грушевського не розглядав нашу історію під кутом зору формування української держави. Коли Грушевський дозріває до усвідомлення нашої історії як магістрального напряму формування держави, то неминуче доходить висновку, що ця держава повинна бути. Безперечно, Грушевський не був професійним революціонером. Але він мав настільки високий авторитет, що без нього в тій ситуації просто не можна було обійтися. Точиться багато суперечок, чи належав Грушевський до якоїсь партії. Пошлюся на самого Грушевського. Він сам признавався, що він безпартійний соціаліст. У статті «Українська партія соціалістів-революціонерів та її завдання», написаній у 1920 році за кордоном, він визнає: «В минувшині ми ніколи не були преклонниками незалежності в ходячім вульгарнім розумінні цього слова. Мати власну армію, митну сторожу, поліцію, в'язниці, шибениці — се ніколи не захоплювало українських народників». Він це називає старою ідеологією. Ви бачите, що ідеалізмом були пройняті навіть найпередовіші люди того часу. І вони не допускали, що можна мати власну армію, інші державні структури самозахисту. Нам треба було пережити українську революцію, а самому Грушевському пережити гіркі хвилини прозріння, аби усвідомити, що народ, коли хоче бути вільним, повинен уміти і могти себе захистити. Та це буде згодом.

Звісно, у діяльності Центральної Ради було чимало помилок. Найголовніша — національна ідея стала домінуючою. Це потім визнавав і сам Грушевський. Більшовики з цього скористалися і на свій бік перебрали робітників, на перших порах і селянство, які купилися на лозунги «Фабрики — робітникам! Земля — селянам». Не треба забувати, що саме в той період чимало простих людей повернулися з фронтів, вони вже були розпропаговані більшовиками і йшли в села за землею. Центральна Рада землі не дала і не могла дати. Більшовики ж закликали: беріть! Велика маса трудового люду перейшла на бік більшовиків. Вже потім, коли селяни зрозуміли, що їх обдурено, почалися повстання. Історія не знає таких масових селянських виступів, які тоді мали місце в Україні. Але було вже пізно...

Чому справедливий розподіл землі був тоді в принципі неможливий? В Україні на початку двадцятого століття існувало понад мільйон наймитів. Можна було порізати землю, але ж існують якісь норми господарювання. Тому на арену політичної боротьби виступили великі землевласники. Тому і впала Центральна Рада.

— Знову напрошуються паралелі із сьогоденням.

— Ні, тепер ситуація інша. Сучасні українські демократи не є соціалістами за своїми переконаннями. Сподіваюся, що національна ідея не задушить соціальну. Але ж відкидати повністю таку небезпеку не можна.

— Миколо Григоровичу, постать Грушевського трагічна?

— У нас в українській історії всі постаті трагічні. І все ж Грушевський був потрібен нам тоді й надзвичайно потрібен сьогодні. Пам'ятаймо: він поєднував у собі дві частки України — два різні менталітети, два різні рівні національної самосвідомості. Грушевський прагнув піднести національну самосвідомість українців. Але не шляхом надмірної політизації, а на грунті розвитку науки й культури. Він розумів, що диктатури експлуатують в основному національну ідею. І ми нині робимо чимало помилок у цьому напрямі. Існують прекрасні проекти розвитку культури, духовності, але ж це не пріоритет для сьогоднішнього уряду. Ми повинні частіше заглядати в праці Грушевського, вслухатися в його пророчі слова, пам'ятати, що державотворчі процеси не можуть відбутися за один день чи місяць. Нас чекає довга і важка праця.

Розмову вела
Наталя ДЗЮБЕНКО.

Книги М. Грушевського в оформленні відомого українського художника Василя Кричевського.

«МУСИМО ЙТИ, БО СПИНИТИ ПОХОДУ НЕ МОЖНА. МУСИМО ПЕРЕЙТИ ЧЕРЕЗ СЕЙ СТРАШНИЙ ВОГОНЬ І ЗНИЩЕННЯ. МУСИМО ЖЕРТВУВАТИ ВСІМ, ЩОБ УРЯТУВАТИ НАЙДОРОЖЧЕ В СІМ МОМЕНТІ: САМОСТІЙНІСТЬ І НЕЗАЛЕЖНІСТЬ НАШОГО НАРОДУ».

ВИДАВНИЦТВО ВІДРОДЖЕННЄ

ПРОФ. МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ

ПРО УКРАЇНСЬКУ МОВУ І УКРАЇНСЬКУ ШКОЛУ

ДРУГЕ ВИДАННЄ

ЦІНА 12 КОП.

Між 1905—1914 роками М. Грушевський постійно закликав до розширення шкільної освіти на Наддніпрянській Україні. На знімку: обкладинка до кн.: Грушевський М. «Про українську мову і українську школу».— К., 1913.

Останні дні Цент

Після Київської Русі Україна втретє за свою історію проголосила Незалежність: вперше це було по Хмельниччині, потім — після жовтневого перевороту в Петрограді й оголошення війни більшовиками й нарешті — після серпневого путчу в Москві й розвалу СРСР.

Друге проголошення пов'язане з Центральною Радою, коли холодним осіннім днем 9 листопада (ст.ст.) 1917 року голова Центральної Ради Михайло Грушевський урочисто на багатотисячному вічі на Софіївському майдані Києва проголосив 3-м Універсалом на чотири сторони світу народження нової держави — Української Народної Республіки. Через два місяці, 22 січня 1918 року, молода українська держава 4-м Універсалом заявила про свою повну незалежність від Росії і вибрала замість північної, російської, нову політичну орієнтацію на країни Західної Європи. Першою Україну визнала Франція. Довірчі грамоти посла прем'єрові українського уряду В. Винниченкові вручив генерал Табуї. Наступною була Англія. Потім одночас-

но Україну визнали Німеччин
Угорщина, Туреччина і Болга
годжувалися дипломатичні ві
Румунією, Ватиканом, США
країнами.

Та, піднявшись з колін, у
народ тоді не зміг втриматис
— національну справу заступ
ві інтереси. Не зберігши І
Ради — маяк національного
український народ змушений
блукати дорогами історії за
вогнями спочатку оперетков
Скоропадського, потім — ефе
ректорії й, нарешті, сімдесят
ків — за промосковськими б
ми, які очолювали уряди У
Радянської Соціалістичної

За страсним тижнем зав
дить Великдень — свято онс
воскресіння. Прийшов Велик
Україну. Сходить зі своєї Гол
їнський народ. 16 липня 1990
ховна Рада УРСР проголос
рацію про державний сувере
раїни.

Леонід РЕШОДЬКО,

голова Асоціації грушевськознавців, професор Київського держуніверситету.

Центральна Рада впала 29 квітня 1918 року в понеділок — перший день страсного тижня перед Великоднем. На перший погляд, її падіння було несподіваним. В українському парламенті йшли дебати з приводу законопроекту про Велику Економічну Раду України, про Бессарабію, яку центральні держави за умовами миру хотіли приєднати до Румунії, обговорювалося питання завершення виборів до Українських Установчих Зборів, що мали встановити державний лад в Україні, готувалися проекти законів про Конституцію Української Народної Республіки та про громадянство, які конституційна комісія мала винести на найближчі засідання Центральної Ради.

Сьогодні важко сказати, чи володіла ситуацією Центральна Рада напередодні гетьманського перевороту, чи знав М. Грушевський про небезпеку, яка загрожувала Українській республіці з боку контрреволюційного з'їзду хліборобів-власників, який відкривався в понеділок 29 квітня. Чи, втративши відчуття реальності, Центральна Рада недооцінювала цю небезпеку?

НІМЦІ ІГНОРУЮТЬ УКРАЇНСЬКУ ВЛАДУ

Протягом цілого дня в суботу, 27 квітня, в Центральній Раді йшли закриті засідання партійних фракцій. Обговорювався гострий сучасний момент. Лише після 9-ї години вечора голова Центральної Ради М. Грушевський, що за чотирнадцять напружених місяців її роботи не пропустив жодного засідання, відкрив Раду. На засіданні Центральної Ради був присутній увесь кабінет міністрів на чолі з прем'єром В. Голубовичем.

На початку засідання А. Степаненко — представник фракції українських есерів, яким належала в Центральній Раді й уряді більшість, повідомив, що в конституційній комісії закінчився розгляд проекту Конституції Української Народної Республіки, і висловив побажання, щоб законопроект якнайшвидше обговорити в Раді.

Головуючий М. Грушевський запропонував для розгляду законопроекту про Конституцію України призначити екстрене засідання в понеділок об 11.30 ранку. Пропозицію було прийнято.

Заступник міністра з єврейських справ п. Хургін і міністр великоруських справ п. Одинець повідомили про завершення роботи їхніх міністерств над законопроектами відповідно про єврейські національні Установчі Збори і про великоруські Установчі Збори та прохали передати законопроекти конституційній комісії з тим, щоб вона в спішному порядку подала їх на розгляд Ради в понеділок. Прем'єр-міністр уряду Голубович повідомив про готовність законопроекту про українське громадянство і просив, з огляду на тяжке сучасне становище, розглянути законопроект у спішному порядку. Всі ці пропозиції було одностайно прийнято, і Рада перейшла до обговорення сучасного гострого політичного становища.

— Чому розформовано німцями першу українську дивізію? — як блискавка, постало питання. — Яка угода між українським урядом і німецькою владою була з цього приводу? Адже без національної армії не можна закласти жодного каменя в підмурівок майбутньої держави.

Ситуація ускладнювалася тим, що це був уже другий випадок офіційного втручання німецької військової влади у внутрішні справи України. Коли фельдмаршал Ейхгорн видав перший наказ про засів селянами вільних земель, то це можна було пояснити звичайним непорозумінням між німецькою й українською владами. Останній же випадок свідчив про ігнорування української влади.

В інтерв'ю, яке дав представник німецького штабу пресі, несподівана поява наказу Ейхгорна пов'язувалася з подією, яка трапилась уночі з 24 на 25 жовтня, коли був викрадений банкір Добрий. Останній був активним членом спільної німецько-української комісії по товарообміну між Німеччиною й Україною. Його арешт німецьке командування розглядає як провокаційний акт проти німецької влади. До цього часу німецькі власті вживали всіх заходів, аби не втручатись у внутрішні справи України, але останні події свідчать про те, що українська влада, незважаючи на підтримку німців, не може навести в краї лад і спокій; не гарантує безпеку своїх людей. Крім того, у німецької влади є точні відомості, що анархічна група, яка викрала Доброго, виступає від імені якогось антинімецького «Союзу порятунку України», і що цей «Союз» збирається вчинити ще низку арештів і відкритих виступів та вигнати німців з України.

У своєму виступі Голубович запропонував таке: «Ми мусимо звернутися до німецького уряду з відповідною нотою, щоб цих людей, які не відповідають ні нашим завданням, ні нашій роботі, не відповідних тенденціям і завданням німецького уряду, звідси було відкликано».

ПІД ДУЛАМИ ЧУЖИХ ГВИНТІВОК

З самого ранку в неділю почалися бурхливі дебати. Рада працювала звичайним чином і ніщо не свідчило про близьку небезпеку чи біду, яка, мов грім серед ясного неба, впала на Раду. Багато виступаючих звинувачували реакційну німецьку владу в порушенні угоди про взаємодію, дехто з членів Ради висловлював нарікання на адресу Любинського, члена української мирної делегації в Бресті, за ініціативою якого було покликано німців на допомогу у війні з більшовиками. Винниченко розвінчував підступний німецький імперіалізм, що взявся задушити Українську революцію й демократію, а Голубович ще раз підкреслював різницю між прихильним до України німецьким урядом у Берліні та реакційним німецьким командуванням на місці, про самоуправство якого слід повідомити німецький уряд.

Трагічні події, що трапились у Центральній Раді між третьою і п'ятою годинами дня, протікали, як свідчать різні джерела, приблизно таким чином. На початку четвертої години дня до будинку Центральної Ради, який охоронявся січовими стрільцями, прибув загін німецьких солдатів, понад 50 осіб, які швидко оточили будинок Центральної Ради і блокували всі входи й виходи. Січових стрільців без опору було знято з варти.

У залі засідань саме в цей час виступав представник Бунду С. Рафес, противник усякого союзу і співробітництва з німцями. Коли його час уже закінчувався, хтось ввійшов у зал засідань і швидко попрямував до Грушевського, який сидів у кріслі головуючого, а потім щось прошепотів йому на вухо.

Грушевський промовчав. За хвилину-другу він попередив Рафеса, що його час вичерпано. Той не відреагував і продовжував говорити. Грушевський знову попередив промовця, але той не змовкав.

Несподівано до залу ввійшов німецький офіцер і група озброєних німецьких солдатів. Офіцер направив на Грушевського пістолет і скомандував ламаною російською мовою: «Именем германского правительства приказываю поднять руки вверх». Солдати з криками «Руки вверх!» обступили зал і направили зброю на присутніх. Всі присутні в залі, за винятком Грушевського, підняли руки. Сполотнілий Грушевський, не підводячись з крісла головуючого, заявив, що він тут голова зборів і закликає офіцера до порядку: «Від імені Української Центральної Ради я протестую проти безсоромного нападу німецького командування на законний Український уряд». «Хто ви такий?» — одізвався німецький офіцер. Грушевський назвав себе. У відповідь офіцер заявив: «Я тут тепер розпоряджаюсь».

У цей час в зал увійшло ще декілька німецьких офіцерів. Один з них пояснив, що їм треба арештувати міністра внутрішніх справ Ткаченка, керуючого міністерством закордонних справ Любинського, військового міністра Жуковського, міністра земельних справ Ковалевського та директора адміністративно-політичного департаменту Гаєвського. «Покажіть мені їх, — звернувся офіцер до Грушевського. — Інші можуть бути вільні й незабаром будуть відпущені додому». Грушевський відповів, що названих осіб він тут не бачить. Були лише Любинський і Гаєвський. Вони піднялися зі своїх місць і вийшли до офіцерів. Їх тут же заарештували й вивели із залу.

Потім старший офіцер сказав німецькою мовою другому офіцерові одібрати в усіх револьвери, а хто не віддасть, того розстріляти.

Грушевський знову запротестував, заявивши, що ніякий трус недопустимий у залі парламенту. Коли кілька членів парламенту й уряду віддали свої револьвери, старший офіцер дозволив всім опустити руки. Німці, порадившись між собою, заявили, що трусу в парламенті не буде, але всі мають перейти в інше приміщення. Після цього німці почали по одному випускати членів Центральної Ради й записувати їх. За дверима всіх обшукували, чи нема зброї, та пропускали в сусідню кімнату. Через якийсь час Грушевський залишився в залі сам, його не чіпали.

Близько п'ятої години обшук у всьому будинку Центральної Ради було закінчено, після чого всіх членів Ради, уряду й випадкових присутніх відпустили додому. Інші члени уряду, яких не виявилося в залі, були заарештовані вдома. Замість міністра внутрішніх справ Ткаченка, якого не застали, арештували його дружину. Зробивши трус Центральної Ради й арештувавши там усього двох членів уряду, німецький військовий загін несподівано пішов, як і прийшов, і на варті Центральної Ради знову стали січові стрільці. Ніби нічого й не було.

Звістка про появу в українському парламенті німецького військового загону й арешт кількох міністрів облетіла Київ. Ніхто не міг пояснити цей незрозумілий вчинок німців, що порушував усі норми міжнародного права про недоторканість парламентаріїв.

Все було загадкою. Ввечері в приміщенні Центральної Ради без усяких перешкод почалися бурхливі засідання її партійних фракцій. Отже, це не був розгон.

Наступного дня, в понеділок 29 квітня, члени Центральної Ради та уряду зібралися на своє чергове засідання, щоб продовжити роботу над законопроектами та обговорити вчорашній інцидент у парламенті. Відкривши засідання серед сторожкої тиші, М. Грушевський повідомив присутніх, що по-

дав пр
ковій
чення
дент.
кож ви
не всі.

Цент
працю
сталос
відчут
пеки,
Спочат
ще в
то, а
основн
Народ
ституц
нодаві
землю
ми до
гали
що п
Центр
лізаці
роби-д
шись
бів-зем
мий з
хист
їхні с
кі. Зр
танньо

…рела, приблиз-
…м. На початку
… дня до бу-
…льної Ради,
…ся січовими
…рибув загін ні-
…тів, понад 50
…до оточили бу-
…ної Ради і
… входи й вихо-
… стрільців без
…то з варти.
…дань саме в цей
… представник
…фес, противник
… співробітни-
…ми. Коли його
…чувався, хтось
… засідань і
…мував до Гру-
…сидів у кріс-
…о, а потім щось
…ому на вухо.

…О,
…есор Київсько-

Після Київської Русі Україна втретє за свою історію проголосила Незалежність: вперше це було по Хмельниччині, потім — після жовтневого перевороту в Петрограді й оголошення війни більшовиками й нарешті — після серпневого путчу в Москві й розвалу СРСР.

Друге проголошення пов'язане з Центральною Радою, коли холодним осіннім днем 9 листопада (ст.ст.) 1917 року голова Центральної Ради Михайло Грушевський урочисто на багатотисячному вічі на Софіївському майдані Києва проголосив 3-м Універсалом на чотири сторони світу народження нової держави — Української Народної Республіки. Через два місяці, 22 січня 1918 року, молода українська держава 4-м Універсалом заявила про свою повну незалежність від Росії і вибрала замість північної, російської, нову політичну орієнтацію на країни Західної Європи. Першою Україну визнала Франція. Довірчі грамоти посла прем'єрові українського уряду В. Винниченкові вручив генерал Табуї. Наступною була Англія. Потім одночасно Україну визнали Німеччина, Австро-Угорщина, Туреччина і Болгарія. Налагоджувалися дипломатичні відносини з Румунією, Ватиканом, США та іншими країнами.

Та, піднявшись з колін, український народ тоді не зміг втриматися на ногах — національну справу заступили класові інтереси. Не зберігши Центральної Ради — маяк національного життя — український народ змушений був знову блукати дорогами історії за блудними вогнями спочатку опереткової держави Скоропадського, потім — ефемерної Директорії й, нарешті, сімдесят довгих років — за промосковськими більшовиками, які очолювали уряди Української Радянської Соціалістичної Республіки.

За страсним тижнем завжди приходить Великдень — свято оновлення й воскресіння. Прийшов Великдень і на Україну. Сходить зі своєї Голгофи український народ. 16 липня 1990 року Верховна Рада УРСР проголосила Декларацію про державний суверенітет України.

24 серпня 1991 року Республіка Україна оголосила світові про свою незалежність від колишнього Радянського Союзу. Немає сумнівів, що 1 грудня на всенародному референдумі український народ, навчений гірким досвідом, вийде на мудрий, широкий шлях національного будівництва, вибере собі гідного Президента.

Сьогодні Михайло Грушевський повертається до свого народу. Рішенням Київради одну з кращих вулиць Києва, де розміщені державні установи України — Верховна Рада і Кабінет міністрів, названо ім'ям Михайла Грушевського; незабаром буде створено музей сім'ї Грушевських та відновлено експозиції в будинку Центральної Ради на вул. Володимирській, де проросло зерно української державності.

Пропонуємо читачам маловідомі сторінки історії про останній тиждень роботи Центральної Ради, яка в ті напружені дні проголосила Михайла Грушевського першим Президентом Української Народної Республіки.

данта негайно усунено з посади. Фельдмаршал Ейхгорн виправить прикру помилку і дасть письмові вибачення голові парламенту Грушевському та голові уряду Голубовичу. Стосовно затриманих українських урядовців буде проведене справедливе судове розслідування. Пізніше полковник Коновалець згадував, що під час його виступу президент Грушевський та прем'єр Голубович були пригнічені й дещо розгублені. На його запитання, що робити із збройною охороною приміщення Центральної Ради та уряду, він чіткої відповіді не одержав. Було сказано тримати зв'язок через секретаря військового міністра та ще раз звернутися за поясненням до німецьких властей.

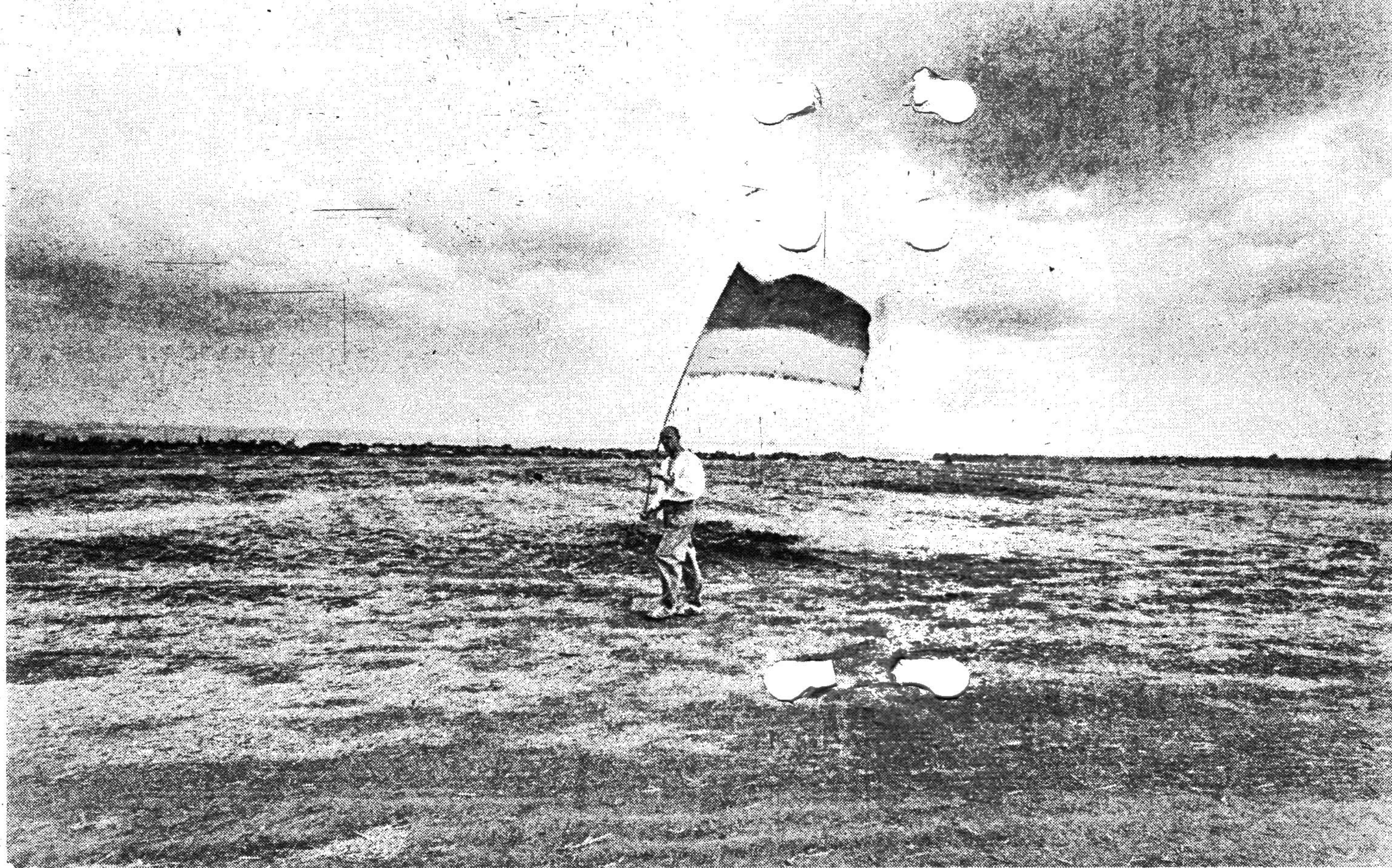
ЩЕ ОДИН ГЕТЬМАН

У цей час, коли Грушевський вів останнє засідання Центральної Ради, недалеко

ської На…
Тепер же…
стояли р…
го малор…
та агенти…
що пиль…
бою на …
не цими …
як вулин…
всієї ваг…
Україна, …
як — Це…
ла за бл…
Михай…
стина …
Ради та …
квітня з…
щенні
Після п…
падського…
кілька с…
приміщен…
ди, але …
пішно ві…
шатись …
ральної …
но. Тому…
ночі 30 …
та ті чле…
шилися …

…ні дні Центральної Рад…

…промовчав. За
…у він попередив
…його час вичер-
…відреагував і
…говорити. Гру-
…нову попередив
… той не змов-
…до залу ввій-
… офіцер і гру-
… німецьких сол-
…р направив на
… пістолет і ско-
…маною російсь-
… «Іменем герман-
… прика-
… руки вверх».
…криками «Руки
…пили зал і на-
… присутніх.
… в залі, за ви-
…евського, підня-
…олотнілий Гру-
… підводячись з
…учого, заявив,
… голова зборів і
…ера до поряд-
… Української
… Ради я протес-
… безсоромного на-
…ого командуван-
… Український
…ви „такий?" —
…мецький офіцер.
… назвав себе. У
…іцер заявив: «Я
… розпоряджаюсь».
… в зал увійшло
… німецьких офі-
… з них пояснив,
… арештувати мі-
…ніх справ Тка-
…ого міністерст-
…их справ Лю-
…ського міні-
…ського, міністра
…справ Ковалевсь-
…ектора адмініст-
… депар-
…ського. «Пока-
…сь, — звернувся
…Грушевського. —
…бути вільні й не-
… відпущені до-
… відпо-
…них осіб він тут
…були лише Лю-
…євський. Вони
… своїх місць і
… офіцерів. Їх тут
…вали й вивели
…рший офіцер ска-
… мовою друго-
…відібрати в усіх
… а хто не від-
…ротріляти.
… знову запро-
…явивши, що ні-
…допустимий у за-
…. Коли кілька
…амент й уряду

віддали свої револьвери, старший офіцер дозволив всім опустити руки. Німці, порадившись між собою, заявили, що трусу в парламенті не буде, але всі мають перейти в інше приміщення. Після цього німці почали по одному випускати членів Центральної Ради й записувати їх. За дверима всіх обшукували, чи нема зброї, та пропускали в сусідню кімнату. Через якийсь час Грушевський залишився в залі сам, його не чіпали.

Близько п'ятої години обшук у всьому будинку Центральної Ради було закінчено, після чого всіх членів Ради, уряду й випадкових присутніх відпустили додому. Інші члени уряду, яких не виявилося в залі, були заарештовані вдома. Замість міністра внутрішніх справ Ткаченка, якого не застали, арештували його дружину. Зробивши трус Центральної Ради й арештувавши там усього двох членів уряду, німецький військовий загін несподівано пішов, як і прийшов, і на варті Центральної Ради знову стали січові стрільці. Ніби нічого й не було.

Звістка про появу в українському парламенті німецького військового загону й арешт кількох міністрів облетіла Київ. Ніхто не міг пояснити цей незрозумілий вчинок німців, що порушував усі норми міжнародного права про недоторканість парламентаріїв.

Все було загадкою. Ввечері в приміщенні Центральної Ради без усяких перешкод почалися бурхливі засідання її партійних фракцій. Отже, це не був розгон.

Наступного дня, в понеділок 29 квітня, члени Центральної Ради та уряду зібралися на своє чергове засідання, щоб продовжити роботу над законопроектами та обговорити вчорашній інцидент у парламенті. Відкривши засідання серед сторожкої тиші, М. Грушевський повідомив присутніх, що подав протест німецькій військовій владі й одержав вибачення за вчорашній інцидент. Німці повернули також вилучені папери, хоча й не всі.

Центральна Рада почала працювати, ніби нічого й не сталося, повністю втративши відчуття реальності й небезпеки, що нависла над нею. Спочатку, як і планувалося ще в суботу, було розглянуто, а потім і ратифіковано основний закон Української Народної Республіки — Конституцію. Після цього законодавці розглянули закон про землю і прийняли його з тими доповненнями, які вимагали хлібороби-демократи, що підтримували політику Центральної Ради про соціалізацію землі. Саме ці хлібороби-демократи, відокремившись на з'їзді від хліборобів-землевласників в окремий з'їзд, виступили на захист Центральної Ради, але їхні сили були занадто слабкі. Зрештою, на цьому останньому засіданні Центральної Ради парламентарії обрали Михайла Грушевського Президентом Української Народної Республіки, хоча в прийнятій щойно Конституції на посаді президента спеціально не наголошувалося.

Згодом парламентарії знову повернулися до вчорашнього інциденту. Для посилення охорони українського парламенту до приміщення Центральної Ради прибув загін січових стрільців на чолі з Є. Коновальцем, який перед цим був у німецького командування. Виступаючи перед парламентаріями, Коновалець передав вибачення німецької влади, яка запевнила, що не було ніякого перевороту, а мала місце лише прикра помилка виконавчих органів, що одержали наказ арештувати кількох українських урядовців, які, за даними німців, підбурювали українське населення проти німецької влади і є членами антинімецького «Союзу порятунку України». Винного в інциденті німецького комен-

в приміщенні старого цирку розпочав свою роботу з'їзд хліборобів - землевласників. Його охороняло близько 500 озброєних російських офіцерів, яких на той час багато збіглося до Києва в надії знайти порятунок від більшовиків, що господарювали в Росії. Настроєні загалом вороже щодо своїх українських господарів, офіцери були на стороні російських шовіністів. Пізнаючи на вулиці М. Грушевського, якого Росія знала як «відомого мазепинця», ці люди кидали на нього ворожі погляди й погрожували йому. З'їзд відкрився об 11-й годині, незабаром він розпався на дві частини. Дрібні землевласники-селяни організували свій окремий з'їзд «хліборобів-демократів». Причиною розколу послужило те, що до президії з'їзду ввійшли самі поміщики, які не визнавали законів Центральної Ради, з чим дрібні власники-селяни погодитися не могли. Отже, почали одночасно працювати два селянських з'їзди — великих і дрібних землевласників, які виступали відповідно проти земельного закону Центральної Ради про соціалізацію землі, і навпаки — підтримували цей закон. На терезах історії переважив перший з'їзд. Близько 4-ї години дня містом поповзли чутки, що на з'їзді хліборобів-землевласників обрано генерала Павла Скоропадського гетьманом України, а Центральну Раду постановлено розпустити. Після цього учасники з'їзду вийшли з цирку й пішли процесією на Софіївський майдан. Незабаром туди приїхав генерал Скоропадський. Натовп вітав його вигуками: «Ура! Хай живе гетьман України!». Із Скоропадським приїхали поміщики і група російських вищих офіцерів. Гетьманування почалося з молебня. З церкви вийшли попи і «хлібороби-власники» з іконами і під передзвін святої Софії проспівали величальну «Многая лета» Павлу Скоропадському, що очолив «Українську державу». Новоспеченого самозваного гетьмана «висвятили» на тому самому історичному майдані, де нещодавно народ вітав проголошення волі й незалежності від Росії, створення Україн-

січових …
приміщен…
ди й пер…
казарм …
ського …
ральної …
Більш…
не зби…
прийшла…
квітня в…
ший рос…
тований …
мому ко…
народу» …
на всея …
ропадско…
місцями …
слова: «…
объявля…
раины…
Малая Р…
земельные…
щего чи…
Права ч…
как осно…
вилизац…
в полном…
манська …
коловал…
рот, що …

ГРУ…
ВІД…
СТАТИ…

Дві …
Центра…
Скоропа…
ли одна …
влада б…
ких влас…
боці гет…
ло, що п…
рез голо…
лістичн…
вправо, …
такої сн…
ти учас…
кабінеті…
ним зібр…
від усіх…
було у…
звернути…
кого, як…
Луцьких…
щоб він…
повноту …
свої рук…
диктатор…
якась на…
нальну …
раїну, …
кігті «е…
Для …
Грушевсь…
Суровце…
зод зга…
лася шу…
Він пер…
ких каз…
ли січо…
дом са…
відразу …

ральної Ради

24 серпня 1991 року Республіка Україна оголосила світові про свою незалежність від колишнього Радянського Союзу. Немає сумнівів, що 1 грудня на всенародному референдумі український народ, навчений гірким досвідом, вийде на мудрий, широкий шлях національного будівництва, вибере собі гідного Президента.

Сьогодні Михайло Грушевський повертається до свого народу. Рішенням Київради одну з кращих вулиць Києва, де розміщені державні установи України — Верховна Рада і Кабінет міністрів, названо ім'ям Михайла Грушевського; незабаром буде створено музей сім'ї Грушевських та відновлено експозиції в будинку Центральної Ради на вул. Володимирській, де проросло зерно української державності.

Пропонуємо читачам маловідомі сторінки історії про останній тиждень роботи Центральної Ради, яка в ті напружені дні проголосила Михайла Грушевського першим Президентом Української Народної Республіки.

встро-
Нала-
ини з
іншими

нський
ногах
класо-
альної
тя —
знову
дними
ржави
ої Ди-
их ро-
овика-
нської
бліки.
прихо-
ня й
і на
укра-
Вер-
екла-
. Ук-

німецькій війсь-
одержав виба-
орашній інци-
повернули та-
папери, хоча й

Рада почала
би нічого й не
істю втративши
ьності й небез-
исла над нею.
і планувалося
було розгляну-
ратифіковано
он Української
публіки — Кон-
ля цього зако-
янули закон про
няли його з ти-
ями, які вима-
роби-демократи,
вали політику
Ради про соціа-
Саме ці хлібо-
и, відокремив-
ді від хліборо-
ників в окре-
ступили на за-
ьної Ради, але
и занадто слаб-
на цьому ос-
данні Централь-

ної Ради парламентарії обрали Михайла Грушевського Президентом Української Народної Республіки, хоча в прийнятій щойно Конституції на посаді президента спеціально не наголошувалося.

Згодом парламентарії знову повернулися до вчорашнього інциденту. Для посилення охорони українського парламенту до приміщення Центральної Ради прибув загін січових стрільців на чолі з Є. Коновальцем, який перед цим був у німецького командування. Виступаючи перед парламентаріями, Коновалець передав вибачення німецької влади, яка запевнила, що не було ніякого перевороту, а мала місце лише прикра помилка виконавчих органів, що одержали наказ арештувати кількох українських урядовців, які, за даними німців, підбурювали українське населення проти німецької влади і є членами антинімецького «Союзу порятунку України». Винного в інциденті німецького коменданта негайно усунено з посади. Фельдмаршал Ейхгорн виправить прикру помилку і дасть письмові вибачення голові парламенту Грушевському та голові уряду Голубовичу. Стосовно затриманих українських урядовців буде проведене справедливе судове розслідування. Пізніше полковник Коновалець згадував, що під час його виступу президент Грушевський та прем'єр Голубович були пригнічені й дещо розгублені. На його запитання, що робити із збройною охороною приміщення Центральної Ради та уряду, він чіткої відповіді не одержав. Було сказано тримати зв'язок через секретаря військового міністра та ще раз звернутися за поясненням до німецьких властей.

ЩЕ ОДИН ГЕТЬМАН

У цей час, коли Грушевський вів останнє засідання Центральної Ради, недалеко в приміщенні старого цирку розпочав свою роботу з'їзд хліборобів - землевласників. Його охороняло близько 500 озброєних російських офіцерів, яких на той час багато збіглося до Києва в надії знайти порятунок від більшовиків, що господарювали в Росії. Настроєні загалом вороже щодо своїх українських господарів, офіцери були на стороні російських шовіністів. Пізнаючи на вулиці М. Грушевського, якого Росія знала як «відомого мазепинця», ці люди кидали на нього ворожі погляди й погрожували йому. З'їзд відкрився об 11-й годині, незабаром він розпався на дві частини. Дрібні землевласники-селяни організували свій окремий з'їзд «хліборобів-демократів». Причиною розколу послужило те, що до президії з'їзду ввійшли самі поміщики, які не визнавали законів Центральної Ради, з чим дрібні власники-селяни погодитися не могли. Отже, почали одночасно працювати два селянських з'їзди — великих і дрібних землевласників, які виступали відповідно проти земельного закону Центральної Ради про соціалізацію землі, і навпаки — підтримували цей закон. На терезах історії переважив перший з'їзд. Близько 4-ї години дня містом поповзли чутки, що на з'їзді хліборобів-землевласників обрано генерала Павла Скоропадського гетьманом України, а Центральну Раду постановлено розпустити. Після цього учасники з'їзду вийшли з цирку й пішли процесією на Софіївський майдан. Незабаром туди приїхав генерал Скоропадський. Натовп вітав його вигуками: «Ура! Хай живе гетьман України!». Із Скоропадським приїхали поміщики і група російських вищих офіцерів. Гетьманування почалося з молебня. З церкви вийшли попи і «хлібороби-власники» з іконами і під передзвін святої Софії проспівали величальну «Многая лета» Павлу Скоропадському, що очолив «Українську державу». Новоспеченого самозваного гетьмана «висвятили» на тому самому історичному майдані, де нещодавно народ вітав проголошення волі й незалежності від Росії, створення Української Народної Республіки. Тепер же навколо гетьмана стояли російські офіцери, його малоросійські соратники та агенти «тайной охранки», що пильно стежили за юрбою на майдані. Розтривожене цими подіями місто гуло, як вулик, ще не розуміючи всієї ваги того, що сталося. Україна, втративши свій маяк — Центральну Раду, пішла за блудним вогником.

Михайло Грушевський, частина членів Центральної Ради та уряду весь день 29 квітня знаходилися в приміщенні Центральної Ради. Після проголошення Скоропадського гетьманом було кілька спроб прорватися в приміщення Центральної Ради, але січові стрільці їх успішно відбивали. Далі залишатись у приміщенні Центральної Ради було небезпечно. Тому десь о 1-й годині ночі 30 квітня Грушевський та ті члени уряду, що залишилися з ним, під охороною січових стрільців пішли з приміщення Центральної Ради й перебралися до Луцьких казарм під охороною українського війська, вірного Центральній Раді.

Більше Центральна Рада не збиралася. **Фактично прийшла нова влада, яка 30 квітня видала вже свій перший російськомовний акт, датований 29 квітня — «Грамоту ко всему Украинскому народу» за підписом «гетмана всея Украины Павла Скоропадского». Центральными місцями «Грамоты» були слова: «Настоящим актом я объявляю себя Гетманом Украины... Центральная Рада и Малая Рада, а также все земельные комитеты с настоящего числа распускаются...** Права частной собственности как основы культуры и цивилизации восстанавливаются в полном объеме...». Ця гетьманська «Грамота» запротоколювала державний переворот, що стався на Україні.

ГРУШЕВСЬКИЙ ВІДМОВЛЯЄТЬСЯ СТАТИ ДИКТАТОРОМ

Дві українські влади — Центральна Рада і гетьман Скоропадський — протистояли одна одній, хоча реальна влада була в руках німецьких властей, що стояли на боці гетьмана. Було зрозуміло, що події перекотилися через голови українських соціалістичних партій далеко вправо, і що жодна з них за такої ситуації не може взяти участі в гетьманському кабінеті міністрів. На спільнім зібранні представників від усіх українських партій було ухвалено 30 квітня звернутися до М. Грушевського, який переховувався у Луцьких казармах, з тим, щоб він дав згоду взяти всю повноту влади на Україні в свої руки, тобто, по суті, став диктатором. Тим самим була якась надія врятувати національну справу, зупинити Україну, що почала котитися в кігті «единой и неделимой».

Для попередньої розмови з Грушевським поїхала Надія Суровцева, яка про цей епізод згадувала таке: «Подалася шукати Грушевського. Він переховувався в Луцьких казармах, які охороняли січові стрільці під проводом самого Коновальця. Я відразу пояснила йому, наскільки справа важлива, і він завів мене до середини приміщення, де в нетрях у маленькій кімнаті сиділо кілька людей, і з-поміж них я одразу побачила сиву бороду Грушевського. Біля нього сиділа його дружина, дочка Катерина, «малий» Ковалевський, міністр земельних справ і ще хтось, вже не пам'ятаю. Знову-таки все було оповито димом, хоч сам Грушевський не курив. Я нашвидко повідомила його, що міністерство закордонних справ послало мене по директиви уряду. «Які ж тут директиви...», — безнадійно махнув рукою професор. Тоді я продовжила: розказала про нараду партій... і передала йому доручення партій прийняти диктатуру. Тут Михайло Сергійович підскочив, немов опечений: «Я? Голова парламенту — диктатуру?! Ніколи!» Я передала всі вмотивування тих, хто мене послав — марна праця, нічого було й думати його вмовити».

Першого травня Луцькі казарми були оточені німецьким військом з кулеметами і панцерниками. Вони вимагали роззброєння стрільців, які залишались єдиною українською військовою силою, що продовжувала захищати Центральну Раду. Поки Коновалець вів переговори з гетьманцями та німцями, Грушевський і члени уряду, які не залишали його, прийшли до висновку, що з огляду на безумовну перевагу німців у силі відкрито чинити їм опір у Києві неможливо. Було прийнято рішення таємно вивезти Грушевського з Києва і продовжити боротьбу в іншій формі. Пізно ввечері кілька січових стрільців провели Грушевського, що був одягнутий у довгу солдатську шинелю, мимо німецьких патрулів. Залишивши Київ, Грушевський протягом кількох місяців переховувався в своїй невеликій заміській оселі, а потім повернувся до Києва і напівтаємно жив у підвалі свого зруйнованого будинку.

Переворот у Києві привернув увагу європейських парламентів і демократій. У той час, як офіційні німецькі кола намагались подати справу так, ніби все це було суто внутрішня, хатня українська справа, європейська демократія переворот на Україні повністю осудила.

«Чи був Грушевський Президентом?» — запитують сьогодні напередодні виборів 1 грудня українці, звертаючися до своєї історії. Українські енциклопедичні видання стверджують, що був. В «Енциклопедії українознавства» (Париж—Нью-Йорк, 1957, т. 2, с. 454) читаємо: «29 квітня 1918 року Грушевський був обраний Президентом Української Народної Республіки».

Водночас прискіпливі правники ладні ставити під сумнів цей факт, маючи на увазі короткий термін президентства і відсутність наголошення на цьому посту в прийнятій 29 квітня, в день перевороту, Конституції. Є думка вчених-істориків, що Центральна Рада, проголошуючи Президентом України Грушевського, який користувався в українського народу великим престижем, надіялася запобігти гетьманському перевороту. Але, на жаль, цього не сталося.

Тим, хто ставить під сумнів президентство Грушевського, скажу, що це їхня особиста справа. Якщо вони будуть вважати, що Грушевський був Президентом, то 1 грудня ми виберемо другого нашого Президента, якщо ж ні, то першим Президентом буде хтось інший.

Київ.

«СВЯТА РЕВОЛЮЦІЇ СКІНЧИЛИСЯ. НАСТУПАЄ ГРІЗНИЙ ЧАС. ЩОБ ЙОГО ВИТРИМАТИ І ДАТИ ВІДСІЧ УСЯКИМ РУЙНІВНИМ СИЛАМ, УКРАЇНА МУСИТЬ БУТИ ОРГАНІЗОВАНОЮ. ДОЛЯ ЇЇ В РУКАХ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ, ТІЛЬКИ ВІН МОЖЕ ПРО НЕЇ РІШИТИ».

«УКРАЇНА Й УКРАЇНСЬКИЙ НАРІД ПЕРЕЖИВАЮТЬ ХВИЛІ, ЯКІ ВИПАДАЮТЬ НАРОДОВІ РАЗ НА ВСЮ ЙОГО ІСТОРІЮ, АБО Й ЗОВСІМ НЕ ВИПАДАЮТЬ».

З листів Ів. Франка про М. Грушевського. — І. Франко: Зібрання творів в 50-ти томах.— К., 1983.

а) Виручив мене, спасибі йому, професор Грушевський, давши будівничому своїх 1000 гульденів (т. 50, с. 188).

б) Професор Грушевський автократ, деспот — це перший закид, настільки невловимий, наскільки і гнусний. Заставши адміністрацію Товариства в повнім патріархальнім безладді, проф. Грушевський мусив заглядати у всі найменші деталі, сваритися з директором друкарні, заглядати в бухгалтерію, в рахунки паперу, в укладання балансів, усюди він вносив залізну витривалість, бистрий розум і дисципліну — і робив собі ворогів...

Довкола проф. Грушевського лишилася тільки невеличка купка людей, що віддали цілу свою екзистанцію праці в Товаристві, присвятили йому всі свої сили, весь час,— се Гнатюк, Томашівський і я. Їх і названо клікою, або фамілією Грушевського... Я відступився від всякого товариського життя, нікуди не заходжу, ні у кого не буваю, крім дому Грушевських, хоча сюди мене найчастіше ведуть справи Товариства або наукової роботи.

Франко в першому листі згадує про фінансову підтримку Грушевським, коли Франко будував «власну хату». В другому листі мова йде про захист Франком Грушевського від безпідставних звинувачень його членами Наукового товариства імені Шевченка, в прагненні до влади, деспотизмі і прискіпливості.

Спогад про Грушевського члена Української Центральної Ради СЕВРЮКА

Щойно після підписання Брестського договору українські дипломати дізналися про захоплення Києва більшовиками. Німці з огляду на це запропонували члену делегації М. Любинському формально звернутися до німецького народу за військовою допомогою. Проконсультувавшись із Севрюком, що був тоді у Відні, Любинський так і вчинив.

Грушевський розраховував на прибуття українських, а не німецьких військ. Повідомлення про наступ німців заскочило його зненацька. Про це свідчить уривок з мемуарів Севрюка, в якому описана зустріч з професором Грушевським.

«Перед 9 лютого (за новим стилем), наскільки я пам'ятаю, жоден з членів Української делегації й словом не обмовився про можливість «дружнього» німецького походу на Україну. Слід підкреслити, що перед укладенням миру це питання навіть не дискутувалося з австро-німецькими делегатами, не піднімалось воно і під час нашого перебування в Києві. З цього приводу необхідно згадати зустріч з професором Грушевським у залізничному вагоні десь між Сарнами й Житомиром. Трапилось це вже після підписання миру, коли німці просувались на Україну. Ми були одні, і професор плакав.

Німецький похід на Україну був для нього особистою життєвою драмою. Ті, хто у своїй ненависті до всього українського брехнею й наклепами зв'язали його ім'я з австрійськими чи то німецькими інтересами, одержали в свої руки нову зброю. Яка іронія! Гірка й незаслужена доля!»

Член Центральної Ради Войнаренко пригадує живу картину проголошення Грушевським IV Універсалу, коли Українська Народна Республіка заявила про свою повну незалежність від Росії.

«Професор Грушевський проголосував першим. Впевненим і рішучим тоном він чітко висловив «за». Один за одним голосували інші. Коли настала черга Віктора Ковалевського, члена УСДРП, він сказав: «Дотримуючись партійної дисципліни, я голосую «за». Але я був, є і буду проти української незалежності!» Балкон на цю заяву відреагував досить сердито. Пізніше, коли український есдек Євген Неронович також сказав «ні», балкони буквально зірвались галасом невдоволення. Люди кричали: «Геть зрадника! Ганьба!» В залі тупотіли ногами, свистіли. Професор Грушевський дзвонив у дзвін, але його намагання вгамувати зал виявилися марними.

За звідомленням з цього засідання, в голосуванні прийняло участь 49 членів Центральної Ради, з них 39 голосували «за», 4 — «проти», і 6 — «утримались».

ВІДОМИЙ І НЕЗНАНИЙ

Спогади Ю. Сірого про М. Грушевського: Лекція, 4 жовт. 1923 р. та 17 жовт. 1926 р.

«Будучи його (Грушевського — **Авт.**) співробітником у технічному перекладі праці [з] національно-культурного визволення України, живучи цілі роки з ним під одним дахом, будучи свідком усієї його колосальної роботи, я можу сказати, що не зустрічав на своєму життєвому шляху такої людини, як Грушевський. День його праці, день його життя справді був внеском певної цінності в скрабницю наших надбань.

Вже о 6-й годині ранку щодня можна було бачити його за бюрком до писання. Творча праця як історика, написання публіцистичних і політичних статей переривалися технічною роботою, переглядом і редагуванням чужих праць, коректами, діловими візитами, засіданнями, відчасти лекціями. Часи перебування його в Києві були часами найактивнішого життя цілого українського суспільства, а особливо тої його частини, яка групувалася коло інституцій ним безпосередньо або з його ініціативи утворених. Будучи сам суворим до себе, він цю суворість перекладав і на своїх співробітників. І той, хто проходив його школу, міг сміло дивитися в будучину».

ЯКИМ Я ЙОГО ЗНАВ

Сміло можна сказати, що найбільш популярною особою в той час був М. Грушевський не тільки як голова Центральної Ради, а й як особа: професор, дослідник, автор монументального твору й цілого ряду статей. Сам зовнішній вигляд ще не старої, бадьорої, а разом з тим поважної людини з довгою сивою бородою й проникливими, розумними очима викликав у кожного пошану до нього.

Коли він з'являвся на всеукраїнські з'їзди з привітанням від Центральної Ради, йому завжди робили овацію й обирали почесним головою.

Спокійно, але авторитетно керував він засіданнями Ради, так що вони проходили в повному порядку, навіть пленарні засідання Великої Ради, в яких брало участь близько 700 душ, а часом і більше, і серед членів яких було багато осіб, що не звикли до таких зібрань. Як учасник, можу засвідчити, що на засіданнях Центральної Ради був такий порядок, яким не завжди можуть похвалитися західні парламенти. Я не пригадую, щоб хтось із членів Ради в запалі полеміки дозволив собі грубий або образливий вираз, я не пригадую, щоб якась незадоволена група перебивала криком промовця, як це трапляється в парламентах; не пригадую випадку парламентської обструкції.

Далеко важливішою функцією М. Грушевського, як голови Центральної Ради, було посередництво між окремими партіями. Українських партій в Центральній Раді налічувалось багато: соціал-демократи, соціал-революціонери, соціал-федералісти, соціал-самостійники, селянська спілка, трудова партія та група безпартійних. Розходження між ними щодо діяльності Центральної Ради були невеликі, а все ж таки треба було ці розходження якось полагодити. Тут Грушевський виступав у ролі посередника, і що ця його чинність була успішною, видно вже хоч би того, що Ц. Р. впродовж нецілого року прийняла чотири Універсали, такі багаті змістом, і що за всі ці Універсали голосували однодушно всі українці, — члени Ради. А скільки ще було прийнято законів і окремих постанов!

М. Грушевський, як переконаний і послідовний демократ, не намагався бути «вождем» або «диктатором», що не раз прямують до своєї мети шляхом обману й терору. У згоді з іншими членами Центральної Ради він ішов разом з українським народом до здійснення його національних і соціальних прагнень.

Ось уже минуло майже 50 літ, а М. Грушевський стоїть передо мною як живий, завжди бадьорий, поважно-усміхнений. Таким він був аж до приходу армії Муравйова під Київ. Аж коли стало ясно, що сили більшовицькі значно переважають наші, що доведеться залишити Київ, — в очах його перестали грати іскорки. «Погані справи, товаришу», — зустрів він мене з сумним виразом обличчя. Це вже був не той Михайло Сергійович!

Борис МАРТОС.

«ТІЛЬКИ ТОДІ, ЯК ДЕРЖАВА, ГРОМАДА... СТАНЕ НАЙВИЩИМ І НАЙБІЛЬШИМ ЩАСТЯМ ДЛЯ КОЖНОГО СВІДОМОГО УКРАЇНСЬКОГО ГРОМАДЯНИНА ПО ЩИРОСТІ І ПО СОВІСТІ, — ТОДІ ТІЛЬКИ ЗБУДУЄТЬСЯ ВЕЛИКА УКРАЇНА, І УКРАЇНСЬКИЙ НАРІД ЗМОЖЕ СКАЗАТИ ПЕРЕД СВІТОМ, ЩО ВІН ПОСЛУЖИВ ЗАГАЛЬНОМУ ДІЛУ ЛЮДСТВА».

Повернувшись до Києва з німецьким військом, Грушевський не шукав зі своїми покровителями спільної мови, виступав проти втручання непрошених гостей у внутрішні справи України, що не подобалося німцям. Член Центральної Ради Дорошенко про ці стосунки згадує так:

«Загалом офіційні українські кола приймали німців дуже прохолодно, радше як окупантів, аніж союзників. Ніхто не прагнув до зміцнення дружніх зв'язків чи обміну інформацією. Вступаючи у Київ, столицю України, німці гадали, що матимуть справу з українцями, але, за винятком урядових установ, ніде їх не знаходили. Тим часом російські, єврейські й польські кола робили все можливе, щоб зійтися з німцями... Неважко уявити, якою була їхня інформація про Україну та її молоду державу. Надзвичайна сухість і безцеремонність взагалі характеризували особисті контакти Грушевського — а я знав його з 1904 року — і саме ці його риси визначали тональність зв'язків українського уряду з німцями від моменту їхньої першої появи в Києві. Те ж саме можна сказати і про українських цивільних громадян, військових, представників урядових та інших офіційних кіл. Жодних прийомів і зібрань, окрім суто офіційних справ. Тим часом неукраїнське київське «товариство» діяло у зворотному напрямі і «працювало на них», як тільки могло».

СПОГАДИ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО ПРО ГРУШЕВСЬКОГО

М. С. Грушевський... вихованець Київського університету — учень професора Антоновича — найвидатніший український історик, людина величезної ерудиції. До революції він був українським професором у Львові в австрійському університеті і поставив там кафедру історії дуже високо. Він створив цілу школу учнів і високо поставив наукове товариство імені Шевченка, що було центром наукової роботи в межах населеної українцями території.

Приїхавши до Києва (йдеться про часи гетьмана Скоропадського — **ред.**), я швидко домовився з Василенком М. П. і був дуже захоплений можливістю створити Українську Академію наук.

У цей час М. С. Грушевський передав мені через свого брата О. С. Грушевського, що він хоче зі мною побачитися, щоб поговорити про Українську академію, але що він ховається, нікуди не виходить і просить мене прийти до нього.

Я при першій можливості, з дотриманням найповнішої конспірації, прийшов до нього в призначений день і мав з ним довгу розмову.

Ми стояли з ним на протилежних точках зору. Михайло Сергійович виходив із структури західноєвропейських академій і з прекрасно поставленого ним Товариства імені Шевченка у Львові (тепер філіал Української Академії), у якому в зв'язку з його. університетською семінарією прекрасно було поставлене українознавство.

Але, що я вважав не менш важливим, Товариство імені Шевченка зовсім не було пристосоване до роботи в галузі інших дисциплін — математики, природознавства і прикладних наук.

Михайло Сергійович поставив питання прямо. Він говорив мені: «Ви знаєте, що у нас зараз нема достатньо вчених фахівців українців поза межами українознавства. І отже, ми повинні звернутися до росіян. Мине ще багато часу, поки будуть у нас ці фахівці».

Я стояв на іншій точці зору. Я був з ним згоден, але думав, що треба створити кафедри і лабораторії, які, може, перший час будуть зайняті росіянами, але дуже скоро це само собою зміниться, оскільки академіки вибираються. Важливо створити сильний центр для наукових досліджень українського народу, його історії, його мови, природи України.

Звичайно, треба вести ці дослідження не за національним принципом, а в найширшому загальнолюдському масштабі. Дуже скоро висунуться місцеві сили.

Але сама Українська Академія наук була побудована на зразок С-Петербурзької Академії наук з лабораторіями, інститутами і т. інше, і, як ми бачимо тепер, мій прогноз був правильний. Українці на цих кафедрах займають майже рівне місце .

Спогади Вернадського були написані в 1943 році. Недавно член-кореспондент АН України Олег Романів (ЛУ, 26 вересня 1991 р.) навів результати безпрецедентної за своїми масштабами русифікації української науки, які свідчать, що прогноз Грушевського і його пересторога повністю справдилися. Російською мовою виходять ще й тепер понад 90 відсотків періодичних видань академії і ще більший відсоток книжкової продукції. Українська мова була вигнана з установ АН, у тому числі і з її Президії. Приблизні оцінки свідчать, що майже 80 відсотків представників славної когорти академіків та член-кореспондентів (їх у республіці понад 350) не володіють українською мовою.

ДІМ НА ГОРІ

Одні називають її вулицею Халтуріна, інші — Паньківською. Відмінність принципова, хоч вулиця одна й та ж. Доба відродження повернула їй не тільки вивіску, а й історію триповерхового будиночка № 9 на пагорбі.

Колись тут, у центрі Києва, на Паньківській, 9 мешкала родина Михайла Грушевського. Власне, первісно ця садиба належала пані Челишевій та її чоловіку Олександру Козлову, приват-доценту університету святого Володимира, який видавав перший у Росії філософський журнал. У 1908 році помістя перейшло до родини Грушевських, яке згодом, у дні святкування шістдесятилітнього ювілею Михайла Сергійовича, Раднарком закріпив за нею остаточно. Але примхи Радянської влади змінювалися так само непередбачливо, як і політичні віяння — у 1931 році садибу націоналізували знову, а в листопаді 1934 року, після смерті М. Грушевського, Президія АН УРСР прийняла постанову про передачу у власність сім'ї Михайла Сергійовича будинку на Паньківській, 9. Однак незабаром було скасовано і це рішення: розкішний, доглянутий особняк зно-

ву перетворився в комунальну квартиру.

Почалася нова хвиля арештів. Доньку Михайла Сергійовича — Катерину, відомого етнографа і фольклориста, упорядника фундаментальної збірки українських народних дум, забрали в 1937 році. Після амністії, по війні, її шукали по ГУЛАГах, але так і не знайшли. У Києві ж моральний терор родини Грушевських не припинявся.

—Я добре пам'ятаю, що в Ольги Олександрівни, братової Михайла Сергійовича, була величезна бібліотека, — згадує скульптор Юрій Пустовійт, який з семирічного віку і донині мешкає на Паньківській, 9. — Саме там я вперше прочитав ілюстровану історію України, казки Кіплінга в українському перекладі, культурно-просвітницькі книги видавництва «Лан». Час від часу цю бібліотеку арештовували, потім повертали — привозили «непотрібні» книги і звалювали серед кімнати, через деякий час забирали знову. Аж поки в шістдесяті роки в будинок не почали вчащати архівісти. Одного прекрасного дня, коли нікого із сусідів не було вдома, їм вдалося обманом умовити Ольгу Олександрівну і вивезти з квартири весь архів Михайла Сергійовича. Правда, все, що лишилося від цього погрому, я ретельно зібрав і заховав у надійному місці. Тепер всі ці «крихти» домашнього архіву Грушевських і ще деякі речі з їх родинного інтер'єру наша сім'я передала до Музею історії Києва.

У різні періоди свого життя мешкали в будинку № 9 відомі родини київської інтелігенції — Шамраї, Кричевські, Петрицькі. Мешкали уповноважені НКВС.

— Особливе задоволення діставали сусіди — енкаведисти від того, що на очах у всього кварталу, демонстративно вибиваючи розкішні килими, обзивали Грушевських «ворогами народу», — згадує той же Юрій Пустовійт.

Катерина БОРУШ.

Як вам тут, Михайле Сергійовичу?

Нинішня квартира першого Президента України Михайла Грушевського — менша, ніж відділ інформації «Голосу України», де пишуться оці рядки. Це — Печерськ, вулиця Чекістів, третій поверх Музею історії Києва, де розгорнуто виставку, яка послужить початком майбутнього будинку-музею Грушевського.

А поки що однокімнатну виставку можна охопити одним поглядом: тихе й печальне помешкання людини, котра давно пережила свій час. Забуті почерки, незвичні фотопортрети, наївні меблі, зупинений годинник, щербата порцеляна, ветхі листи, газети, книги. Чимало експонатів подаровано Георгієм та Оксаною Пустовійтами, що мешкають у знаменитому будинку на Паньківській, 9; Георгієм Мирським, завідуючим кафедрою одного з київських вузів, закуплено й передано сюди прижиттєвих видань Грушевського на 5 тисяч карбованців. Кілька книжок з дарчими написами — з колекції письменника Валерія Шевчука. Фірма «Рубін» викупила меблі родини Грушевських — 25 тисяч карбованців. Це, звісно, не все. Частина експонатів — у фондах, архів Грушевського, понад 3,5 тисячі справ — у Центральному державному історичному архіві, ще щось — у КДБ. Я запитав у Л.Федорової, заступника директора музею з наукової частини: чи про все, що було пов'язано з Грушевським, відомо — де воно знаходиться? Вона сумно похитала головою. Про більшість речей з колекцій можна лише здогадуватися. Свого часу комендант 9-го будинку на Паньківській, такий собі Плотичер, привласнив залишки багатющих колекцій, але Бог покарав його: останні 10 літ свого життя комендант не вставав з ліжка, а потім його домогосподарка вивезла усі ті речі машиною кудись на Васильківщину, звідки була родом. Музейники ще не вийшли на слід тієї машини.

...Мине час, і комуналка, на яку перетворено будинок на Паньківській, 9, переселиться, і Михайлові Сергійовичу Грушевському буде повернуто його старе помешкання.

А поки що — оця невелика виставка на Печерську, на вулиці Чекістів, приймає відвідувачів. За моїми даними, сюди ще не приходив жоден з кандидатів у Президенти України. Можливо, й не варто. Бо це невесело — зазираючи в чуже минуле, думати про своє майбутнє.

Віталій ЖЕЖЕРА.

І В ПОЛЬЩІ Є КОЗАКИ

Українці, котрі приїхали на землю дитячих літ М. Грушевського, увагою і гостинністю обділені не були. Урочиста подія, що сталася 25 жовтня цього року в місті Хелмі, засвідчила прагнення двох європейських народів духовно оновитися, звільнитися від старих звичок і поглядів, мати відвагу, як писав М. Грушевський, «глянути на неприкрашену правду свого минулого, щоб зачерпнути в ній не зневіру, а силу».

Стираючи порохняву з імен славних наших предків, ми не тільки прагнемо істини, яка звільнить нас від важкої ноші самоприниження і взаємозвинувачень, а й дасть змогу піднятися крутими сходами історії, щоб засвітити в її небі вимріяні віками зорі миру і свободи.

Організаторами відкриття меморіальної дошки видатному історикові, славному синові українського народу, невтомному будівникові державності України виступили Польське українознавче товариство і кафедра україністики Варшавського університету, очолювані професором Стефаном Козаком. Завдяки його старанням у Варшаві відбулася міжнародна конференція «Михайло Грушевський: постать, наукова спадщина, зв'язки з Польщею». Виступаючи на мітингу з нагоди відкриття пам'ятного знака на будинку, де народився М. Грушевський, були єдиними в тому, що ця подія — знак часу, символ очищення сучасників славою великих попередників, приклад доброї культурної співпраці.

Коли з пам'ятного знака на будинку по вулиці Г. Сенкевича, 8 було знято біло-червону та синьо-жовту стрічки, очам присутніх відкрилися писані польською та українською мовами слова: «У цьому домі 17.IX.1866 року народився найвизначніший український історик і перший президент Української Республіки Михайло Грушевський».

Звичайно, двоповерховий будинок з цегли стоїть на затишній вулиці в центрі міста. На жаль, нам не довелося побувати в його кімнатах, де сьогодні живуть громадяни Польщі. Якось незручно було тривожити незнайомих людей. А втім, шкода, варто було все-таки зайти. Може, щось і збереглося з тих давніх літ.

Василь СВИТЯЗЬ.

«25 СІЧНЯ, ПІД ЧАС БОМБАРДУВАННЯ КИЄВА, БОЛЬШЕВИКИ ЗАПАЛЬНИМИ СНАРЯДАМИ РОЗСТРІЛЯЛИ ДІМ, ДЕ Я ЖИВ — НАШ ФАМІЛЬНИЙ ДІМ».

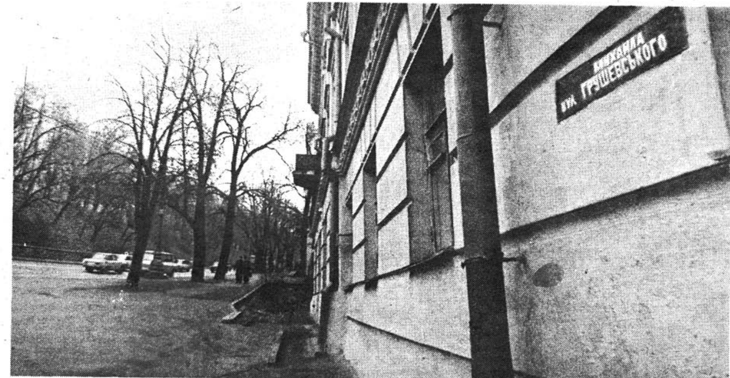
ІМЕНІ АКАДЕМІКА

Нещодавно рішенням Київради одна з кращих вулиць Києва (колишня Кірова) перейменована у вулицю Михайла Грушевського. Це рішення прийнято на відзначення 125-річного ювілею першого Президента Української Народної Республіки, великого літописця українського народу, всесвітньовідомого земляка киян.

У зв'язку з цим згадалася стаття М. Грушевського «Не пора». «У Києві,— пише М. Грушевський, — є цікава, мало кому знана пам'ятка від тих часів політики «невредних маніфестацій для осолоди українського серця без ображання начальства». Це група вулиць: Тарасовська, Паньківська та Микільсько-Ботанічна, в сусідстві університету; вони названі в честь славної трійці — Тараса Шевченка, Панька Куліша і Миколи Костомарова, але, як бачимо, таким прикровенним способом, що тільки втаємничені могли знати, що ці назви означають. Колись нова чи відновлена «Київська Старовина» (який жаль, що її нема) оповість вдячному потомству імена творців цієї «невредної української маніфестації» і пояснить, чому вони вибрали таке прикровенне наименування, чи не могли перевести в діло виразніших назв, чи яко сини віку свого самі настрашилися свого дерзновення і за ліпше прийняли не дражнити гусей та вибрати таку прикровенну маніфестацію. Але ціль свою вони безперечно осягнули: покоління «свідомих українців», ходячи цими вулицями, підморгували собі з видом хитрих авгурів і почували тихе вдоволення, що мають свої національні вулиці, прозвані іменами найвизначніших репрезентантів українства, а начальство «снисходило» — мовляв, «пусть воображают», і не боронило».

Сьогодні ми маємо не тільки підморгувати, а й дякувати предкам за той «прикровенний спосіб». І щасливо посміхаємося, що вже без того способу перейменували вулицю більшовицького вождя, який ніколи не був у Києві, у вулицю Михайла Грушевського. Нею до свого парламенту крокує весь український народ, а не лише українці, «що для осолоди українського серця, без ображання начальства» змушені були втаємничено називати київські вулиці іменами кращих синів України.

Панас КУПРІЙ,
член Асоціації грушевськознавців.

P. S. ВІД АСОЦІАЦІЇ ГРУШЕВСЬКОЗНАВЦІВ. Щоб стати добровільним членом Асоціації грушевськознавців, необхідно активно сприяти поверненню українському народові величезної творчої спадщини М. Грушевського, яка налічує майже 2000 бібліографічних одиниць, робити розвідки, доповіді, реферати, статті чи наукові публікації, присвячені життю та діяльності М. Грушевського, і перераховувати відповідний гонорар на рахунок № 015130305 у Печерському відділенні Укрсоцбанку. Музей Грушевського, МФО 322090. Збір коштів на відкриття в Києві Музею сім'ї Грушевських проводить Музей історії Києва (вул. Чекістів, 8, тел. 293-60-71).

ДІАЛЕКТИКА НИЩЕННЯ

У 1925 РОЦІ, повіривши ревним запевненням і вмовлянням, бажаючи використати політичну кон'юнктуру ефективніше, ніж це можна було зробити в еміграції, Грушевський повертається в Україну. Ще ніби тривав медовий місяць українізації, відродження національної культури під більшовиками, а окружне начальство ОГПУ, розтиражовуючи відповідну вказівку харківського республіканського, вже наказувало:

Сов. секретно

Август 1925 года

Всем Р. Р. [районным руководителям — Ред.] ОГПУ

Лубенского Округа

Чернухский р-н тов. Л-ий

«История Украины-Руси» идеолога украинского национализма проф. Грушевского признана враждебной и вредной для Сов. власти, лженаучной историей. Вопрос о запрете этой книги сейчас рассматривается Правительством СССР и ОГПУ в Москве. А пока предлагаем Р. Р. фиксировать всех тех, кто проявляет интерес к упомянутой книге и ее распространяет среди населения. Информируйте об этом наших с/о (секретных осведомителей) и обяжите их усилить наблюдение за такими лицами.

Нач. Луб. Окр. Отд.

(Двинанинов)

Упол. ПП [полномочный представитель — Ред.] ОГПУ

(Казанцев)

І от визріває парадокс перший. У цій, менш-більш зрозумілій, ситуації щось складається таким чином, що 1929 року союзна Академія обирає раптом Михайла Грушевського своїм дійсним членом. Ясна річ, він, чи не найбільший історик слов'янських народів, цілковито заслуговував на звання союзного академіка, але ж хіба вирішували тут наукові заслуги? І хіба це залежало від українських вчених? Дуже правдоподібно, навпаки, що це рішення прийняв, принаймні завізував його, Сталін. Далі — більше. Дійшло нарешті до розгрому, до фізичної ліквідації школи. І в цей поворотний момент самого Грушевського, фундатора цієї школи з центру спланованого погрому, із самої серединки того виру, що починав людей засмоктувати, раптом витягнуто й перенесено до Академії московської. Близька до родини Грушевських Оксана Степанишина (землячка Михайла Сергійовича) у споминах своїх, видрукованих під час німецької окупації у львівському місячнику «Наші дні», розповідає про це так. Секретар Історично-філологічного відділу УАН Олександр Камишан «запитував при кожній випадковій і невипадковій зустрічі: «Коли ж ви, Михайле Сергійовичу, поїдете до Москви?» чи «Як, ви ще не поїхали?», або «Невже ви ще довго будете в Києві?», чи лагідно: «Пора, пора вже вам, Михайле Сергійовичу, виїхати...»

Виходить, Грушевського на час ніби врятували від загибелі. Але це тільки з одного боку. Бо, з другого, 7 березня 1931 року Михайло Сергійович разом з дочкою, Катериною Михайлівною, виїхав до Москви, а 23 березня його арештували. ОГПУ збиралось аранжувати новий гучний процес, на цей раз Українського національного центру, і Грушевський мав фігурувати на ньому як керівник. У заяві начальникові секретно-політичного відділу ОГПУ Агранову він писав: «Протягом 8—9 діб мене без перерви допитували, я не мав змоги перепочити. Кілька разів до мене застосовували інсценування розстрілу». Новий парадокс. Минає трохи часу, і Михайло Грушевський виходить із в'язниці живий.

Він продовжував вважатися союзним академіком. Разом з родиною йому дозволялося навіть відпочивати в Кисловодську. Але одного разу, коли в нього — нібито від інфекції — зробився на шиї карбункул, і Марія Сильвестрівна, його дружина, хотіла запросити зробити операцію лікаря Григоровського, завідувач лікарні Хургін не дозволив і зробив її сам. Замість полегшення хворому стало гірше. Хургін сам визнав, що зробив операцію передчасно, і тоді за кілька днів зробив нову. Та хворому стало ще гірше. Родичам, природно, й на думку не спало, що ця хвороба (карбункул!) — уже остання, але знаменитий Бурденко, що нагодився на той час до Кисловодська й оглянув Михайла Сергійовича, раптом розсердився: «Навіщо мене покликали, коли людина вмирає?!» Ненароком почувши це (вона саме проходила повз), Марія Сильвестрівна від розпачу мало не зомліла. Отже, виникає нова неясність. Якщо Михайла Грушевського якісь потужні сили ще вчора ніби захищають, то вже сьогодні він вмирає за таких загадкових обставин, що радше скидається на вбивство!

Ідемо далі. Помирає «зубр українського буржуазного націоналізму», як охрестять його повоєнні офіційні історики. На той час говорили про ідеолога буржуазно-куркульської націоналістичної ідеології. Інших оцінок не було. Це однак знову тільки з одного боку. З другого, академік помер 25 листопада, а в газетах за 26-те з'явилася «Постанова РНК Української СРР про похорон акад. М. С. Грушевського»:

«Зважаючи на особливі наукові заслуги перед Радянською Соціалістичною Україною академіка Грушевського М. С., Рада Народних Комісарів УСРР постановила:

Поховати академіка Грушевського в столиці України — Києві.

Похорон взяти на рахунок держави...

Призначити сім'ї академіка Грушевського М. С. персональну пенсію 500 крб. на місяць».

Як бачимо, Раднарком і Президія ВУАН поводять себе раптом так, ніби помер не ідеолог буржуазно-куркульської націоналістичної ідеології, а прости, Господи, якийсь заслужений більшовик.

Цікаві подробиці розповідав свого часу видатний український книгознавець і бібліограф Федір Максименко. У ті роки він працював у Всенародній (Національній) бібліотеці України, так називалася тоді теперішня Центральна наукова бібліотека імені Вернадського АН України. Його й делегували на похорон Грушевського, труну якого привезли до Києва. Делегація від Академії була дуже маленька, душ двадцять. Вона зустріла вагон, з якого винесли труну Грушевського. Труну встановили на пероні. Тут мав відбутися коротенький («для годиться»!) мітинг, після чого труну мали поставити на катафалк, що стояв біля вокзалу й без усякої паради повезти на кладовище.

Та коли траурний мітинг розпочався, й хтось, здається, від уряду, почав промовляти, по вокзалу забігали хлопчаки, продаючи свіже число газети «Правда». У газеті виявився некролог і портрет Грушевського. Прочитавши його, розпорядники одразу змінили хід похорону. Труну повезли до Академії, де її урочисто встановили для загального доступу населення, а потім відбувся грандіозний похорон. На похороні було дуже багато людей, впадала в око велика кількість міліціонерів. Як сказав Федір Пилипович, «видно було, що ховають голову Центральної Ради».

Спогади інших киян однакові в тому, що людей на похороні було надзвичайно багато. Навіть не працювали школи. Одна спантеличена комсомолочка запитала історика Наталю Полонську-Василенко, як можна розуміти те, що протягом багатьох років покійника звинувачували в усіх смертних гріхах, а тут на похороні нарком Затонський каже: «Радянська влада завжди з повагою ставилася до людей науки, до працівників мистецтва, техніки, культури. Як видатного вченого вшановуємо ми М. С. Грушевського». Справді, як це розуміти?!

— Діалектика, — відповіла комсомолонці Наталя Дмитрівна.

Та парадокси на цьому не скінчилися. В Україні лютував один із найстрашніших у світовій історії геноцид. Більшовики вже переполовинили українське село. Винищили тисячі й тисячі священиків, вчителів, кооператорів. Гинули кращі з кращих. Усі стали мучениками, страстотерпцями. Не мені, історикові, робити такі припущення, але з цієї оскверненої, сплюндрованої землі всі вони пішли на небо! Так от, зовсім несподівано, напередодні найстрашнішого року, бо йшов щойно 1936-й у видавництві Академії наук з'явилася раптом груба книжка — десятий том «Історії України-Русі» Грушевського, причому на титульному аркуші стояло: «Ч. I» — частина перша, бо відповідальний редактор, Катерина Михайлівна Грушевська, підготувала вже й другу таку саму частину десятого тому. Це той, до речі, матеріал, що пропав із рукописного відділу Центральної наукової бібліотеки вже по війні...

Сергій БІЛОКІНЬ,

кандидат філологічних наук

ГОЛОС України

Газета Верховної Ради України

Головний редактор

Сергій ПРАВДЕНКО

Редколегія:

Анатолій ГОРЛОВ перший заступник головного редактора

Олександр БІЛИК заступник головного редактора

Олександр ЄМЕЛЬЯНОВ член-кореспондент АН України

Володимир КРАСНОДЕМСЬКИЙ оглядач, завідуючий відділом культури

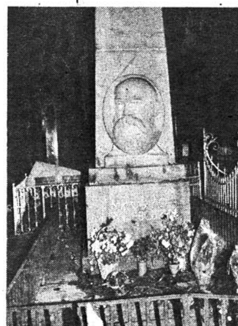
Леонід САМОЙЛЕНКО заступник головного редактора

Борис СИДОРЕНКО заступник головного редактора

Анатолій СОЛОНСЬКИЙ редактор відділу кореспондентської мережі

Віталій СУДДЯ відповідальний секретар

У ГРАНІТІ

Після того, як на Байковому кладовищі в Києві було поховано в рідній землі академіка Грушевського, Рада народних комісарів УРСР прийняла постанову про спорудження пам'ятника на його могилі.

Проект надгробка безплатно створив видатний український архітектор професор Василь Кричевський, який, до речі, був у дружніх стосунках з родиною Грушевських. Проектом передбачалося виготовлення скромного, але монументального пам'ятника з граніту з барельєфним портретним зображенням М. Грушевського.

Виконання пам'ятника було доручено скульптурній майстерні товариства «Київ-художник». Адміністрація товариства домоглася, щоб для спорудження пам'ятника Київська міськрада виділила частину постаменту колишнього пам'ятника царю Миколі I, який стояв напроти університету. На цьому місці в 1939 році було споруджено пам'ятник Тарасу Шевченку.

Виготовлення барельєфа за пропозицією скульптора Петра Ульянова було доручено мені.

Не гаючи часу, приступив до роботи. Уважно вивчивши проект пам'ятника, я вирішив, що портретне зображення М. Грушевського треба збільшити в масштабі і виконати у вигляді горельєфа, бо це дозволяло більш виразно і правдиво передати образ великого вченого.

Спочатку задумане відтворив у глині. Вже перші макети показали, що зміна варіанту портрета з плоского рельєфного на об'ємний горельєфний ускладнить роботу. Керівництво скульптурної майстерності почало звинувачувати мене в самоуправстві. Я наполягав на своєму, виник конфлікт.

Незабаром автор проекту В. Кричевський приїхав до майстерні. Я показав йому модель портрета в глині. Архітектор спокійно запитав, чому саме таке рішення я обрав. Я розповів. Василь Григорович мовчки вислухав мої аргументи й промовив: «Дякую. Це те, що треба».

Окрилений підтримкою архітектора, я за п'ять днів закінчив модель у глині. Модель було схвалено на художній раді для виготовлення її в граніті, а присутні друзі та рідні М. Грушевського подякували мені за роботу.

Почалися роботи над гранітною брилою. Професор В. Кричевський особисто стежив за роботою каменярів. Коли центральний блок виготовили, я приступив до горельєфа. Видовбувати образ було важко і радісно. За місяць роботу завершив. Василь Григорович Кричевський схвалив її, і пам'ятник було встановлено.

Побачивши його, відомий художник А. Петрицький вигукнув: «Диво! Як це вам пощастило з такою правдою і силою передати образ Грушевського та ще й у граніті!».

Іван МАКОГОН,

скульптор.

НАД НОМЕРОМ ПРАЦЮВАЛИ:

Заступник головного редактора — Борис Сидоренко.

Автори макета — Анатолій Мироничев, Євген Українець.

Черговий редактор — Наталія Дзюбенко.

Випусковий — Олексій Бондаренко.

Оформлення — Володимир Кисельов.

Коректори: Тамара Баштанник, Наталія Власик, Людмила Морозова, Людмила Несена, Антоніна Сильверстова, Любов Станачич, Людмила Терещук.

Верстальники: Тетяна Балюк, Ольга Яценко, Алла Будникова, Марія Солодюк, Сергій Скаженюк.

Лінотипісти: Наталія Позняк, Валентина Чичирко.

* * *

252047, Київ 47, Комбінат друку видавництва «Радянська Україна» проспект Перемоги, 50.

Індекс 60955.

Тираж 158.700

Передплатна ціна на рік 19 крб. 80 коп.

Зам. 0315226.